

Azərbaycanın 5 min illik dövlətçilik tarixinin ən qüdrətli, ən inkişaf edən dövrünü yaşadığını desək səhv etmərik. Çünkü iki yüz il ərzində Azərbaycan ərazi bütövlüyündə ciddi itkiyə məruz qalmış, şəhərləri dağıdılmış, əhali isə müxtəlif yırtıcı işgalçının süngüsünün qurbanı olmuşdur. Yalnız Prezident İlham Əliyev müdrik siyaseti, fenomen sərkərdəlik məharətli ilə ilk dəfə olaraq işgal edilən əraziləri azad edib, ölkənin torpaq bütövlüyünü təmin etdi.

Düzdür, o faktdır ki, Nadir şah Əfşar Azərbaycan tarxında böyük sərkərdəlik nümayiş etdirən və qısa müddətde böyük əraziləri azad edib, torpaqlarının sərhədlərini genişləndirən liderlərdən olub. Nadir şah 1734-1736-ci illerde Dağıstanı, Çeçenistanı, İnquşetiyanı və digər indiki Rusiya ərazilərinin böyük hissəsini qalibiyət yürüşü ilə azad edib, torpaqlarına qatmışdır. 1736-ci il Martin 21-də şah seçildikdən sonra, Nadir şah Əfşar Şərqi Hindistanı, Əfqanistanı, Orta Asiyani, İraqı və digər ölkələri işgalçılardan azad edib, böyük Turan dövlətinin əsasını qoymuşdur. Hətta Nadir şah Əfşar o dərəcə qüdrətli, məglubedilməz sərkərdə olmuşdur ki, Rusiya imperatiçisi, Avropa imperatorları, Osmanlı sultانları onunla dost olmağa, geniş əlaqələr qurmağa çalışmışlar. Bele bir vəziyyətdə Nadir şah Rusiyani bütövlükde Azərbaycan ərazilərinə qatmağa çalışmış və bununla bağlı Rusiya imperatiçisi Anna Ioannovnaya məktubla fikrini çatdırılmışdır.

Nadir şah Azərbaycanın Rusiya vasitəsi ilə sərhədlərinin genişlənməsini hərbi gücü və qüdrəti ilə deyil, çariça Anna Ioannovnaya ilə evlənməkə həyata keçirməyə ümidi etmişdir. Nadir şah Əfşar çariça Anna Ioannovnaya göndərdiyi məktubunda Rusyanın əzəli Azərbaycan əraziləri olduğunu bildirmiştir: "Qəndharın fəthindən sonra Ağbanu (rus imperatiçisi) ilə görüşüb ona evlənmək təklifi edəcək və o zaman iki ölkə bir ölkəyə çevriləcəkdir". Hətta Nadir şah rus çariça ilə evləndikdən sonra birgə yaşayacaqları yeri də müyyənəşdirmişdi. Bu, hazırkı Mil-Muğan düzü ərazisi olmuşdur. Eyni zamanda Nadir şah Anna adının Amina ilə əvəzlənməsi üçün göstəriş vermiş və qısa müddətde bununla bağlı sənəd hazırlanaraq Peterburqa göndərilmişdir.

**Çariça bildirmiştir ki,
Rusiya Azərbaycana
birləşsə də, rus xalqı
öz mədəniyyətini,
dəyərlərini, dinini
və dilini qoruyub
saxlayacaq**

Məlumatlara görə, çariça Anna Ioannovna Nadir şahın qüdrəti ordusunun yürüşü ilə Rusyanın dağılıb, xarabazarlıqlara çevrilməməsi, əhalisinin ölüme, zillətə məruz qalmaması üçün böyük fatehin evlilik təklifinə müsbət münasibət bildirmiş və bu barədə, etrafında olan yaxınlarına söyləmişdir. Digər sehih məlumatlara görə, çariça Anna böyük fateh Nadir şahdan xoş gəlmış və onunla evlənməyinin gücünün artmasına, imkanlarının genişlənməsinə şərait yaradacağını söyləmişdir. Çariça bildirmiştir ki, Rusiya Azərbaycana birləşsə də, rus xalqı öz mədəniyyətini, dəyərlərini, dinini və dilini qoruyub saxlayacaq. Tapılan əlyazmalara görə, çariça Annanın əmri ilə Rusyanın birinci Pyotr zamanında işgal edilən Bakı, Dərbənd və Giləzən ordusunu geri çəkməsinin bir səbəbi Nadir şahın hədəsi idisə, digər səbəbi isə böyük fatehə olan sonsuz istəyi ilə bağlı olmuşdur. Lakin yüksək zadəganlar, imperiya cəlladları çariçanı tələsməməyi və bir qədər gözləməyi məsləhət görmüşlər. Bu o demək idi ki, Nadir şah Əfşarı aradan götürmək

Nadir şahın hədəfi Rusiyani Azərbaycana birləşdirmək olub

Yalnız Prezident İlham Əliyev müdrik siyaseti, fenomen sərkərdəlik məharətli ilə ilk dəfə olaraq işgal edilən əraziləri azad edib, ölkənin torpaq bütövlüyünü təmin etdi

üçün xarici cəlladlar daxili qüvvələrlə birlikdə öz iyrənc məqsədlərini həyata keçirməyə çalışacaqlar. Bele də olur. 1747-ci il iyun ayının 17-də Nadir şah Əfşar qardaşı oğulları Əli-qulu xanın əli ilə amansız sui-qəsdə öldürülür. Bu əməl Nadir şahın Turanın sərhədlərinin genişləndirilməsi ideyasının qarşısını aldı. Nəticədə Nadir şahın qurduğu böyük Turan dövləti bir qədər sonra parşallandı. Vəziyyəti qarışmasından istifade edən Rusiya Azərbaycan torpaqları hesabına ərazisini bir qədər de genişləndirdi. Qacarlarla Rusiya arasında gedən məhərəb ilə Azərbaycan Şimal və Cənub olmaqla iki yere parçalandı. Gülüstan (1813) və Türkmençay (1828) müqavilələrinə əsasən Azərbaycan Rusiya və Qacarlar arasında bölüşdürüldü: Şimali Azərbaycan Rusiyaya, Cənubi Azərbaycan isə qacarlara verildi. Rusiya Azərbaycanın şimalını işgal etmək ciddi müstəmlekə və amansız işgal rejimi yaradaraq onu özünün əyalətlərindən birinə keçirməyə çalışırdı. Xanlıqla tədricən leğv edilir və Rusyanın üsil-idarəsi yaradılırdı. Gənəcə, Qarabağ, Şəki, Baki, Quba və Şamaxı xanlıqlarının leğv edilməsinin ardınca Şəki və Lenkəran xanlıqlarında da xan üsüli-idarəsi leğv edildi. Azərbaycanda mərkəzi şəhəri Şuşa olan "Müsəlman əyalətləri reisliyi" yaradıldı. Keçmiş xanlıqlar və sultanlıqlar əyalətlərə və dairələrə çevrilmiş, 6 əyalət - Bakı, Quba, Şəki, Şirvan, Qarabağ və Talyış, 2 dairə - Yelizavetpol və Car-Balakən, 2 distansiya - Qazax və Şəmşəddil təşkil edilmişdi. Əyalət və dairələrin də başında çar zabiti dururdu. Bu, komendant idarə-əsəri adlanırdı. Qaqqazın baş komendantı tərəfindən təyin olunan həmin komendantların bəylərə torpaq bağışlaşmaq, yaxud geri almaq, həmçinin, digər siyasi-inzibati hüquqları var idi. Ümumiyyətə, yerlərdəki komendantlar mütləq hakim həsab olunurdular. Onların təkçə ölüm hökmü vermək hüquqları yox idi. Əyalətlər xanlıqlar dövründə olduğu kimi, mahallara bölündürdü. Mahalların başında komendantların yerli bəylərdən təyin etdiyi mahal naibləri durur-

dular. Mahal naibləri vergiləri kəndlər arasında bölüşdürürlər, camaati vergiləri vaxtında ödəməyə məcbur edir, kəndlilər arasında baş verən mübahisə və dava-dalaş doğuran məsələləri həll edirdilər. Kəndləri isə kəndxudalar idarə edirdilər. Onların hər birinin yanında bir neçə onbaşı və yasovul olurdu. Mahal naibləri və kəndxudalar dövlət xəzinəsindən maaş almırlıdalar. Onlar vergilərin bir qismini özlərinə götürür, yaxud da komendant onlara boş torpaq və həmin torpaqları becərmək üçün rəncəbərlər bağışlayırı. Komendant üsüli-idarəsi camaati ağır istismara, zülmə və özbaşınılığa məruz qoyurdu. Həm komendantlər, həm də onların təyin etdikləri mahal naibləri vergi toplayarken zorakılığa yol verir, camaati soyurdular. Zaqqafqaziyada yeganə azərbaycanlılar idilər, zülmə və soyğunçuluğa qarşı etirazlarını bildirilər, bəzən isə silahlı müqavimət göstəridilər. Çar Rusiyası hər cür silahlara malik oduqlarından zülmə qarşı mübarizə qalxan Azərbaycan əhalisini qəddarlıqla zəiflədirdi. Lakin tam şəkildə isteklərinə nail ola bilmirdilər.

imperiyasından 57000 ermənini ərazilərde yerləşdirdilər. 35000 azərbaycanlı isə Şərqi Ermənistən tərk etdi. Ermənilər əsasən, xəzinəyə tabe olan torpaqlarda məskunlaşmışdır, lakin bəzi hallarda azərbaycanlıların torpaqlarını əllərindən almaqla onları öz yerlərindən didərgin salırdılar ki, bu da özündə etnik gərginlik potensialı daşıyırı.

Corc Bornutian yazırı ki, ermənilər Avropa kökünüleri deyildilər, onlar sadəcə olaraq, Yaxın Şərqi mühitindən olan gəlmələr idilər. Erməni əhalisinin cəmləşdiyi ərazilər əsrlərə azərbaycanlıların yaşadıqları Qarabağ idil. 1830-cu illərdəki Rusiya məlumatlarına görə, burada 35000 azərbaycanlıya 8000 erməni yaşayırımdır. 1845-ci ilde Qarabağdakı vəziyyət haqqında məlumat verərək, bir ordu zabiti rus məmurlarının ermənilər haqqındaki rəyini belə yekunlaşdırırı: "Ermənilər Rusiya hökumətinə sadıqlırlar və sözsüz, bize heç vaxt xəyanət etməzlər. Onlar dinc həyat sürür, ara-sıra təsadüf olunan mənfi halları nəzərə almasaq, quldurluqla işləri yoxdur: bütün ermənilərə xas olan naqış cəhətlərə, aldatmağa, tamaha və her cür şübhəli işlərə qurşanmağa güclü meyil Qarabağ erməniləri üçün de səciyyəvidir".

Hər cür zorakılıqlara, qəddarlıqlara baxmayaraq Azərbaycan xalqı müstəqil olmaq, dövlətçiliyini qurmaq mübarizəsini davam etdirmişdir. Nəhayət, uzun mübarizədən sonra Azərbaycanın demokratik qüvvəleri 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini elan etdilər. Bununla da bütün Şərqi və türk-İslam dünyasında ilk dəfə olaraq Azərbaycanda demokratik respublika quruluşu yaradıldı. Müsəlman Şərqində ilk demokratik respublikani-Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətin yaratmaqla xalqımız sahib olduğu dövlətçilik ənənələrini bir dəha təsdiq etdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti özündə demokratik dəyərləri, eləcə de Şərqi mədəniyyətin xüsusiyyətlərini birləşdirən bir dövlət və cəmiyyət nümunəsi idi.

**İşgal dövründə
Rusyanın dəstəyi
ilə bölgədə
ermənilərin sayı artırılıb**

Rusyanın Qaqqazı bütövlükde işgal etməsi ilə əhalinin nəinki təriqətçi etiqadını, hətta etnik tərkibini də deyişdi. Rusyanın dəstəyi ilə bölgədə ermənilərin sayı artırıldı. Xaricdə kütləvi şəkildə Azərbaycan ərazilərinə ermənilərin köçürülməsi siyaseti həyata keçirildi. Böyük Britaniyadən olan tədqiqatçı Corc Bornutian tərəfindən aparılmış tədqiqat təsdiq edir ki, Rusiya işgalindən qabaq ermənilər Şərqi Ermənistən bütün əhalisinin, təxminən, 20 faizini, müsəlmanlar isə 80 faizini təşkil edirdilər. Rusiya tərəfindən bölgə işgal etdikdən sonra indiki fars-molla rejiminin nəzarət etdikləri ərazilərdən Osmani

Əvvəli Səh. 11

Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpa olunması uğrunda istiqlal mübarizəsi

AXC cəmi 23 ay yaşamasına baxmayaq, qısa müddətdə heyata keçirilən tədbirlər xalqımızın tarixində böyük iz buraxmışdır. Azərbaycanın milli ordusu yaradıldı. Azərbaycan dili dövlət dili elan edildi. Üçrəngli-göy, qırmızı, yaşıł bayraqımız yaradıldı. Türk-müsəlman şərqində ilk dəfə bizim ölkəmizdə qadınlara seçib-seçilmək hüququ verildi. Xalqımızın savadlanması üçün məktəblər, yaşlılar üçün savad kursları, türk olmayan xalqlar üçün türk dilli kursları açıldı. Cümhuriyyət yaranan zaman təhsilli milli kadrlara böyük ehtiyacı var idi və bu ali təhsil müəssisəsinin açılmasını vacib hesab edirdi. Təbii ki, dövlet quruculuğu işlərində milli kadrların olması mühüm amillərdən biridir. 1919-cu ilde Bakı Universiteti yaradıldı və hazırda Bakı Dövlət Universiteti ən böyük ali təhsil ocaqlarımızdan biridir. AXC -nin parlamentinin ikinci iclasında işleyen qadınlar üçün xüsusi güzəştərlər baxıldı: qadın sağlamlığı üçün zərərlər işlərdən kənar edilmə, doğuşdan əvvəl və doğuşdan sonra ödənilən məzuniyyət, ananın iş yerində uşaq müəssisələrinin təşkili, xəstəlik dövründə dərman və əmək haqqının müəssisə sahibinin hesabına ödənilməsi. Eyni zamanda, qadınlar üçün qısa müddətli müəllimlik kursları, peşə-ixtisas kurslarının açılması, uşaq bağçalarının sayının artırılması məsələləri öz həlliini tapdı. Bütün bunnar hamısı qısa sürmüş müstəqillik zamanı əldə edilmiş uğurlar idi. Xalq Cümhuriyyətinin qurucularından olan Məmməd Əmin Rəsulzadəni, Fətəli Xan Xoyskini, Əlimərəndə bəy Topçubaşovu, Nəsib bəy Yusifbəylini, Həsən bəy Ağayevi, Məmmədəsən Hacınskini və başqalarını böyük minnətdarlıq və ehtiram hissi ilə yad edirik. Onların parlaq həyatı, böyük fəaliyyəti və Azərbaycan xalqı qarşısında xidmətləri heç vaxt unudulmayacaqdır. 1920-ci il aprelin 27-də XI Qırmızı ordunun artıq Bakını ələ keçirmiş olduğu şəraitdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentində hakimiyəti bolşeviklər təhvil vermək məsələsi müzakirə ol-

Nadir şahın hədəfi Rusiyani Azərbaycana birləşdirmək olub

Yalnız Prezident İlham Əliyev müdrik siyaseti, fenomen sərkərdəlik məharətli ilə ilk dəfə olaraq işgal edilən əraziləri azad edib, ölkənin torpaq bütövlüyünü təmin etdi

narkən qətiyyətlə bunun əleyhinə çıxmışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra M.Ə.Rəsulzadə bolşeviklər tərəfindən həbs olundusada, sonrada Stalinin göstərişi ilə azad edilmişdir. M.Ə.Rəsulzadə AXC qurucularından biri olmaqla yanaşı həm də yaçı-publisist idi. Onun mühahcərət dövründə "Yeni Qafqasya" (1923), "Azəri Türk" (1928), "Odlu yurd" (1929), "Qurtuluş" (1934), "Müsavat bülleteni" (1936), "Azərbaycan" (1952) jurnallarını, "İstiqlal" (1932) qəzetini nəşr etdirmiştir. Rəsulzadə Ömrünün sonunaqədə Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpa olunması uğrunda istiqlal mübarizəsini davam etdirmiştir. 1955-ci il, mart ayının 6-da Ankarada vəfat etmiş və həmin şəhərin Əsri qəbiristanında dəfn olunmuşdur.

Prezident İlham Əliyev son iki yüz ilin ən böyük fenomen lideridir

Azərbaycanda Xalq Cümhuriyyətinin yaranması XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəlindəki dövrde Azərbaycanın ictimai-siyasi, ədəbi, fəlsəfi mühiti ilə bağlıdır. Demək olar ki, o zaman Azərbaycanda və onun ətrafında gedən proseslər həmin o mühitin mətiqi neticəsi olmuşdur. Şübhəsiz ki, bunun üçün lazımi şərait yaranmışdır. Birinci Dünya müharibəsinin sona çatması, rus çarızminin süqutu, Rusiyada Oktayabr inqilabı və ondan sonra yaranmış gərgin vəziyyət, Moskva hakimiyyətinin Rusyanın keçmiş ərazisinin hamisəna lazımi qədər nəzarət edə bilməməsi, Cənubi Qafqazda, Zaqafqaziyada mövcud olan siyasi

qüvvələrin hamısı birlikdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması üçün əlverişli şərait təmin etmişdir. Amma eyni zamanda belə bir cümhuriyyəti yaratmaq üçün Azərbaycanın qabaqcıl insanları lazımdı. Bu gün biz məmənuniyyət hissi ilə qeyd edə bilərik ki, o zaman onlar artıq var idi, yetişmişdi. Azərbaycanda o dövrde böyük bir ziyanlı dəstəsi meydana gəlmişdi. Onların əksəriyyəti Moskvada, Peterburqda, Avropanın bir çox şəhərlərində yüksək təhsil almış, Avropanın mədəniyyəti, dünya mədəniyyəti ilə yaxından tanış olan və bunları mənimsemış insanlar idilər. Onlar öz intellektual potensialı, öz xalqına, millətinə olan qayğısı, sədaqəti ilə Azərbaycanda XX əsrin əvvəlində gedən proseslərdə iştirak etmiş və birləşib Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini yaratmışdır. Biz o dövrde Azərbaycan mədəniyyətinin, ədəbiyyatının, ictimai fikrinin inkişafında böyük xidmət göstərmiş insanları dənəzərə almışlıq və onların - Azərbaycanın görkəmli mədəniyyət, incəsənət, ictimai xadimlərinin xidmətlərini də bu münasibətlə qeyd etməliyik. Əlibəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağayev, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Üzeyir Hacıbəyov və digərləri o illər yaradıqları əsərlərlə xalqımızda milli şururun oyanmasına, inkişaf etməsinə, milliliyin yüksəlməsinə böyük təsir göstərmişlər və böyük xidmətlər etmişlər. Onlar hamısı 1918-ci ilde Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının əsasını demək olar ki, birlikdə təşkil etmişlər".

Ulu Önderimiz Heydər Əliyevin ən laiyqli siyasi varisi, ölkə Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xalqımız və dövlətimiz üçün böyük əhəmiyyət daşıdığını hər zaman vurğulamış və müsəlman Şərqində ilk parlamentli respublikanın

yaradılmasını böyük tarixi nailiyyət adlandırmışdır. Prezident İlham Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi münasibətlə təşkil olunmuş rəsmi qəbulda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmiş və onun 23 aylıq fəaliyyəti dövründə görüyü işlərin, qəbul etdiyi qanunların AXC-nin çoxsaylı uğurlarından olduğunu söyləmişdir: "Əfsuslar olsun ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ömrü uzun olmadı, 23 aydan sonra respublika süqut etdi. Bu, bizim böyük fəaliyətdir. Mən tam əminəm ki, əgər 1920-ci ildə müstəqillik əldən verilməsəydi, bu gün Azərbaycan dünyanın ən zəngin və ən inkişaf etmiş ölkələrinin sırasında ola bilərdi. Çünkü bizim təbii ehtiyatlarımız, coğrafi yerləşməyimiz imkan verirdi ki, bu təbii resurslardan biz səmərəli şəkildə istifadə edek".

Azərbaycan tarixinin müəyyən dövrlerində çətinliklərlə, ağır, üzüçü problemlərlə üzləşsə də, Dahi Liderimiz Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu müdrik siyasetlə bütün çətinlikləri aradan qaldırmağı bacardı. Son iki yüz ilin ən fenomen lideri, Fateh Sərkərdə İlham Əliyevin böyük diplomatik bacarığı, fenomen sərkərdəlik məharəti ilə Azərbaycanı dünyanın ən qüdrətli dövlətlərindən birine çevirdi. Onun uğurlarının ən uca zirvəsi isə 30 il erməni işğalı altında olmuş torpaqlarımızın azadlığına qovuşmasına nail olması olub. Hərbi qəlebənin müəllifi olan Prezident İlham Əliyev həm də sülhün banişidir. Vaşinqtonda keçirilən iki və üçtərəfli görüşlər, imzalanan sənədlər bölgəyə daimi və davamlı sülhün gəldiyini deməyə əsas verir.

İLHAM ƏLİYEV